

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (4/2024)

nadesłany: 27.08.2024 r. – przyjęty: 15.12.2024 r.

Violetta DRABIK-PODGÓRNA*

Edukacja i poradnictwo ku nadziei w erze antropocenu

Education and counselling towards hope in the anthropocene era

Abstrakt

Cel. Celem artykułu jest analiza kategorii nadziei, nieobecnej we współczesnym dyskursie pedagogicznym, a kluczowej i istotnej we współczesnym świecie, szczególnie jeśli weźmie się pod uwagę kontekst antropocenu – epoki, w której działalność człowieka wywiera dominujący wpływ na środowisko, klimat i inne systemy ziemi. Globalna katastrofa klimatyczna, wzrost nierówności społecznych, turbulencje świata i nieprzewidywalność przyszłości mają bezpośredni wpływ na zdrowie psychiczne i emocjonalne ludzi, co przyczynia się do poszukiwania przez nich wsparcia u doradców, terapeutów i edukatorów. Ważnym zadaniem specjalistów od pomagania staje się coraz częściej nie tylko rozwiązywanie potencjalnych problemów, lecz także budowanie świadomości ekologicznej i społecznej poprzez kultywowanie nadziei, która jest motorem napędowym jednostek i społeczności, ponieważ wspiera radzenie sobie z trudnościami i odbudowywanie sił do działania.

* e-mail: violetta.drabik-podgorna@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0001-6251-2085

Metody i materiały. Artykuł ma charakter metaanalizy i jest przeglądem wybranych podejść teoretycznych na podstawie literatury polskiej i światowej.

Wyniki i wnioski. Nadzieja w poradnictwie i edukacji może odgrywać kluczową rolę zarówno w procesie wsparcia, jak i w samej dynamice relacji między doradcą a osobą szukającą pomocy, pomiędzy edukatorem a uczącym się, między dzieckiem a rodzicem, między wychowawcą a wychowankiem. Jest to jeden z najważniejszych zasobów, który pomaga przejść przez trudne momenty, dostrzec nowe możliwości i zmotywować się do pozytywnych zmian w życiu. Nadzieja nie jest zatem tylko abstrakcyjną ideą, ale praktycznym narzędziem, które pozwala na budowanie konstruktywnych celów i strategii poprzez motywowanie do działania, budowanie poczucia sensu, rozszerzanie perspektywy zmiany i wzmacnianie rezyliencji.

Słowa kluczowe: nadzieja, edukacja, poradnictwo, antropocen, era turbulencji.

Abstract

Aim. The aim of this article is to analyse the category of hope as absent from contemporary pedagogical discourse, yet crucial and relevant in the contemporary world. Particularly in the context of the Anthropocene, the era in which human activity has a dominant impact on the environment, climate, and other Earth systems. Global climate change, increasing social inequalities, global turbulence, and the unpredictability of the future have a direct impact on people's mental and emotional health, contributing to their need for support from counsellors, therapists, and educators. The important role of helping professionals is increasingly not only to solve potential problems, but also to build environmental and social awareness by cultivating hope, which remains a driving force for individuals and communities, supporting them in coping with difficulties and restoring their capacity to act.

Methods and materials. The article has the character of a meta-analysis as it is a review of selected theoretical approaches based on Polish and international literature.

Results and conclusion. Hope in counselling and education can play a key role both in the support process and in the dynamics of the relationship between counsellor and help-seeker, educator and learner, child and parent. It is one of the most important resources for getting through difficult moments, seeing new possibilities, and motivating oneself to make positive changes in one's life. Hope is therefore not just an abstract idea, but a practical tool to build constructive goals and strategies by motivating action, creating a sense of purpose, broadening the perspective of change, and building resilience.

Keywords: hope, education, counselling, anthropocene, turbulent times.

Człowiek jest matrycą i sekretną sprężyną w marszu w stronę przyszłości: jego istotą jest dążenie do przyszłości, dążenie ożywiane i podtrzymywane przez nadzieję, która jest silniejsza niż jakikolwiek inny przejaw życia w istocie ludzkiej i jest zawsze aktualna, jako podtrzymujący wszystko splot, we wszystkim, co robimy i czym się zajmujemy.

(Zavalloni, 1999, s. 12)

Nadzieja jako kategoria znacząca

Nadzieja nie pojawia się w rozważaniach nad procesami edukacyjnymi czy poradniczymi zbyt często. Wydaje się kategorią umykającą próbom ścisłego definiowania i wieloznaczną. Jednocześnie nadzieja jest obecna w doświadczeniu wszystkich ludzi i wydaje się naturalnym stanem egzystencji. Józef Koziński (2006) pisał, że nadzieja jest niezbywalnym elementem ludzkiego życia: „[...] człowiek otwarty ku przyszłości, formułujący odległe i doniosłe cele, poszukujący dróg prowadzących do pożądanego wyniku i umiejący – chociaż z błędami wykonywać działania, to często *homo esperans* – człowiek nadziei” (s. 31). Andrzej de Tchorzewski (2018) z kolei pisał:

[...] nadziei nie można ująć czy wyobrazić ją sobie jako obiektu realnego. Leży ona poza granicami ludzkiego poznania empirycznego, lecz przynależy do struktury osobowości człowieka. Nadzieja towarzyszy każdemu człowiekowi od urodzenia aż do śmierci, przenika ludzką świadomość, towarzyszy codziennym przeżyciom człowieka (s. 36).

Sformułowanie „mieć nadzieję” w języku potocznym często rozumie się jako wiarę w coś („żywić nadzieję”, „iskra nadziei”), otuchę („dodawać nadziei”), zaufanie do kogoś/czegoś („pokładać w kimś/czymś nadzieję”, „wiązać z kimś/czymś nadzieję”), może także oznaczać życie złudzeniami („żyć nadzieją”) (istnieje też określenie „być przy nadziei”, oznaczające ciężę/spodziewanie się dziecka). Według definicji słownikowych nadzieja oznacza oczekiwanie spełnienia się czegoś pożądanego i ufność, że to się spełni lub urzeczywistni, ale też możliwość spełnienia czegoś. Barbara Skarga (2007) uważa, że „[...] mieć nadzieję to znaczy czegoś się spodziewać, czegoś, czego chcemy, czego pragniemy, co nie jest nam obojętne, ale nie jesteśmy pewni, czy to coś się zdarzy, ono zdarzyć się tylko może” (s. 177). W takim znaczeniu elementami nadziei są oczekiwanie, pragnienie, wartościowanie, niepewność oraz prawdopodobieństwo.

Stanisław Chrobak (2009) zestawia najczęstsze sposoby rozumienia nadziei i zwraca uwagę, że jest ona opisywana jako wrodzona cecha osobowości, usposobienia, łą-

czona z optymizmem i traktowana jako trwała inklinacja pozytywna lub jako rodzaj uczucia wyższego, dającego się wyuczyć, wyrażającego się w nastawieniu i przekonaniu, że wszystko się ułoży. Może być także rozumiana jako postawa zaufania wobec świata i afirmacja życia powiązana z poczuciem sensu oraz jako cnota teologiczna.

Nadzieja jest oczywiście tematem, który wielokrotnie podejmowali filozofowie na przestrzeni dziejów. Była ona postrzegana jako emocja, stan umysłu lub cnota, która motywuje człowieka do działania w obliczu niepewności lub przeciwności. Święty Augustyn, który nawiązywał do Listów św. Pawła, przedstawiał ją jako jedną z trzech teologicznych cnót, obok wiary i miłości. W tym kontekście nadzieja była skierowana ku przyszłości, wiązała się z ufnością w życie wieczne i ostateczne zjednoczenie z Bogiem (Augustyn z Hippony, 2002; Tischner, 1992). Immanuel Kant (1957) interesował się nadzieją w kontekście etyki i sensu życia. W swojej *Krytyce czystego rozumu* stawiał pytania: Czego mogę się spodziewać? Na co mogę mieć nadzieję? Nadzieja dla niego była związana z wiarą w wyższy porządek moralny, sprawiedliwość, możliwość realizacji najwyższego dobra i spełnienie po śmierci.

Nadzieja stała się także kluczem do całej filozofii Ernsta Blocha, który ujmował ją jako siłę napędową rozwoju i zmiany społecznej (Czajka, 1991). Podkreślał, że jest ona aktywną postawą wobec przyszłości, dzięki czemu możliwe jest tworzenie lepszych warunków życia. Choć ma charakter raczej utopijny, to daje energię, która popycha ludzkość do realizacji wizji lepszego świata. O filozofii E. Blocha pisał S. Chrobak (2009), który podkreślał, że „[...] fenomen człowieka – niepowtarzalny w całym bycie – na tym właśnie polega, że może on marzyć, tzn. wychylać się w przyszłość” (s. 40). Ta przyszłość staje się dostępna poprzez nadzieję, która umożliwia transcendowanie, czyli przekraczanie ciasnych ram teraźniejszości, otwiera na nowe możliwości, potencjalnie tkwiące już w tej teraźniejszości w zarodku, ale wymagające jeszcze aktualizacji. Nie chodzi zatem o przyszłość, która byłaby zwykłym powtórzeniem tego, co już było, lecz o całkowitą nowość, dopiero się wyłaniającą (Bloch, 1990).

Gabriel Marcel (1984) z kolei stawiał nadzieję w opozycji do rozpacz i akcentował, że nadzieja nie tyle polega na oczekiwaniu na pozytywny wynik, ile raczej jest wewnętrznym aktem zaufania wobec relacji międzyludzkich i życia jako takiego, jest odpowiedzią bytu na próbę, jaką niesie życie. Nadzieja jest zawsze powiązana z relacyjnością i wspólnotą oraz transcendencją.

Hanna Arendt (2020) łączyła nadzieję z ideą działania. W świecie nieprzewidywalnych zdarzeń ludzkie działania zawsze są wypełnione nadzieją na zmianę i na to, że przyniosą one dobry skutek. Według niej nadzieja nie jest prostym oczekiwaniem, emocją pasywną, ale aktywnym zaangażowaniem w świat.

Fryderyk Nietzsche (2019) do nadziei odnosił się oczywiście z dużą dozą sceptycyzmu. Uważał ją za największe zło, które przedłuża cierpienie człowieka. W *Tako rzecze Zaratustra* wskazywał, że nadzieja może być formą złudzenia, która powstrzy-

muje człowieka przed pełnym zaakceptowaniem tragicznej natury istnienia. Zamiast nadziei proponował afirmację życia w jego pełnym, często bolesnym wymiarze.

W obszarze psychologii również podejmowano problematykę nadziei. Psychologowie analizują ją często w kontekście motywacji, dobrostanu psychicznego oraz mechanizmów radzenia sobie z wyzwaniami. Należy wspomnieć stworzoną przez Erika Eriksona kategorię nadziei podstawowej (*basic hope*). To termin odnoszący się do najbardziej fundamentalnego przeświadczenia o uporządkowaniu, sensowności i przychylności świata, które kształtuje się w kontaktach dziecka z bliskimi osobami. W swojej teorii psychospołecznego rozwoju E. Erikson (1997, 2002) zakładał, że ten rozwój dokonuje się poprzez pozytywne przepracowywanie kolejnych kryzysów, będących momentami zwrotnymi w życiu jednostek. U podstaw wszystkich etapów rozwojowych leży kryzys ufności – nieufność, przypadający na pierwszy rok życia. Troska matki o dziecko, jej obecność i pozytywne emocje dają dziecku poczucie, że świat jest dobry, bezpieczny, godny zaufania. Przeciwnie działania prowadzą do pojawienia się lęku i niepewności wobec świata, który wydaje się przepełniony zagrożeniami. Nieufność oczywiście prowadzi do czujności, motywuje do szukania nowych sposobów radzenia sobie, ale to nadzieja odgrywa ważniejszą rolę w postrzeganiu siebie i świata – jest oczekiwaniem na porządek, przychylność świata, a także wzmacnia kompetencje potrzebne do podejmowania trudu walki, mierzenia się z wyzwaniami związanymi z ulepszaniem świata. Przepracowanie kryzysu wzmacnia jednostkę w stawianiu czoła trudnościom, jakie mogą się pojawić na drodze życia. Siła nadziei podstawowej wpływa na to, w jaki sposób osoba będzie reagowała na pojawiające się wyzwania, problemy, trudności, a także „[...] sprzyja konstruktywnemu radzeniu sobie z sytuacją zagrożenia lub rozpadu ładu poznawczego i emocjonalnego wykształconego przez jednostkę i jej partnerów w kontaktach z otoczeniem” (Trzebiński, Zięba, 2003, s. 5). To przeświadczenie jest

[...] podstawą interpretacji tego, co dzieje się w świecie, zwłaszcza zdarzeń przyszłych, gdy jednostka próbuje przewidzieć bieg wypadków, ocenić go i oszacować swoje w nim szanse. Nadzieja nie ma charakteru czysto poznawczego, gdyż przejawia się nie tylko w sposobie interpretowania i prognozowania rozwoju wydarzeń, ale także w towarzyszących uczuciach wobec tych faktów (Trzebiński, Zięba, 2003, s. 6).

Twórca logoteorii i logoterapii Viktor Frankl (1978), który sformułował prawa antropologii dymensjonalnej i ukazywał wielowymiarowy obraz człowieka, określa go jako byt poszukujący sensu. Nadzieja jest jego elementem konstytutywnym i opiera się na wierze w bezwarunkowy sens tego, co dopiero może się wydarzyć, a co jeszcze nie jest do dyspozycji.

Pogłębione badania nad nadzieją podjął Charles Richard Snyder (2000). W odróżnieniu od E. Eriksona zwraca on uwagę, że rozwój nadziei może mieć miejsce także w późniejszych fazach życia, nie tylko w dzieciństwie. Oznacza to, że środowisko dorastania nie determinuje rozwoju nadziei. Nawet jeśli jest ono nieprzychylnie czy traumatyczne (o niskim „kapitale nadziei”), nie wyklucza to, że jednostka zbuduje w sobie nadzieję w procesie samorozwoju. Autor ten uważa, że nadzieja jest „[...] rodzajem myślenia skierowanego na cel, w którym posiadający nadzieję postrzegają siebie jako zdolnych do osiągnięcia pożądanego celu przez wypracowanie dróg do niego, wraz z motywacją do zainicjowania i podtrzymania użyteczności obranych strategii” (Snyder, 2000, ss. 25–26). Ważne elementy tak pojmowanej nadziei to myślenie zorientowane na poszukiwanie różnych rozwiązań oraz myślenie zadaniowe. Najważniejsze, aby było to w każdym przypadku myślenie pozytywne.

Podobnie jak C. R. Snyder podchodzi do nadziei Roberto Zavalloni (1999), który pisze: „Mieć nadzieję to znaczy dążyć ku lepszej przyszłości, w której nie istnieją cierpienia i zniewolenie teraźniejszości, wierzyć, że można doczekać takiej przyszłości i stworzyć ją poprzez działanie” (s. 10). Uważa on jednak, że nadzieja jest procesem, i to procesem wyzwolenia z tego, co ogranicza człowieka dziś. Opiera się ona na wydarzeniach, które jeszcze nie dobiegły końca, a jednocześnie odnosi się do czegoś, co ma nastąpić w przyszłości, co ma się wkrótce zrealizować. „Przyspieszenie mających nastąpić wydarzeń wpływa zatem na aktualny bieg wydarzeń: staje się przyczyną ludzkiego działania” (Zavalloni, 1999, s. 17). Także według J. Kozielskiego (2006) nadzieja to „[...] przekonanie, że człowiek w przyszłości osiągnie pożądaną cel z określonym stopniem prawdopodobieństwa” (s. 42).

Terminy pokrewne do nadziei pojawiają się także w publikacjach na temat psychologii pozytywnej. Są to np. optymizm życiowy (Seligman, 2002), zaufanie, poczucie własnej skuteczności (Bandura, 1997). Rozwinięcie tego wątku wymagałoby odrębnego opracowania.

Aby określić, czym jest nadzieja, można ponownie przeanalizować przedstawione powyżej definicje. Na ich podstawie należy powiedzieć, że to właśnie nadzieja daje siłę do przekraczania siebie i przewycięzania lęku. Jak pisze Beata Hiszpańska (2009):

[...] fenomen nadziei w życiu osoby koresponduje z transcendentnym wymiarem jej istnienia. A nawet można powiedzieć, że to nadzieja definiuje życie ludzkie jako osobowe. Zdolność wykroczenia poza „tu i teraz”, przekraczania swoich ograniczeń psychicznych i fizycznych w sytuacjach stawiających wymagania (transcendencja) jest nierozdzielnie związana z nadzieją, z oczekiwaniem czegoś lepszego niż daje teraźniejszość, bardziej satysfakcjonującego, o czym myśl przynosi ukojenie, radość i staje się przedsmakiem szczęścia (s. 5).

Nadzieja jest siłą sprawczą, która dynamizuje i optymalizuje sens bycia człowieka – podtrzymuje i wzmacnia ludzkie trwanie w realizacji wyznaczonego celu, wzmacnia pewność siebie, buduje optymizm, pomaga w odkrywaniu sensu życia, planowaniu satysfakcjonującej przyszłości, chroni przed rozpaczą i brakiem ufności. Z jednej strony „[...] kształtuje wizję egzystencjalną człowieka, przepełnioną jego ufnością, wiarą w lepszy, sprzyjający los, z drugiej zaś oddziałuje na jego poczucie transcendencji, którą przenika otucha” (de Tchorzewski, 2018, s. 39).

Przeciwnościami nadziei są: beznadzieja, smutek, pesymizm, rozczarowanie, zniechęcenie, rozgoryczenie lub katastrofizm. We współczesnym świecie, pełnym turbulencji, te przeciwności zdają się jednak dominować, stąd ogromna potrzeba przywołania nadziei.

Antropocen, czyli „za pięć dwunasta koniec świata” – potrzeba nadziei w świecie pełnym zagrożeń

Inspirację do tytułu niniejszego podpunktu zaczerpnęłam z pracy zbiorowej pod redakcją Katarzyny Jasikowskiej i Michała Pałasza (2022). O kryzysie klimatyczno-ekologicznym dyskutują na jej kartach przedstawiciele wielu nauk i pokazują blaski i cienie (oczywiście głównie te drugie) antropocenu. Nazwa ta jest używana na określenie nowej epoki geologicznej, w której działalność człowieka wywarła znaczący wpływ na klimat, ekosystemy i procesy na ziemi. Pojęcie antropocenu wprowadził do nauki chemik i laureat Nagrody Nobla Paul Crutzen w 2000 roku, wymyślił je jednak biolog Eugene F. Stoermer. Używał go w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia na oznaczenie epoki, która rozpoczęła się już w XVIII wieku i jest skutkiem działalności człowieka, który nieustannie przekształca ziemię do tego stopnia, że już zmienił się skład ziemskiej atmosfery, oceanu i gleby (Zalasiewicz, Crutzen, Steffen, 2012). Ewa Bińczyk (2018) z kolei uważa, że pierwszą osobą, która posłużyła się terminami *antropocen* i *antropogen*, był znacznie wcześniej rosyjski geolog Aleksiej P. Pawłow (1854–1929), który uznał, że nowa era rozpoczęła się 160 tysięcy lat temu. Obok nazwy *antropocen* pojawiają się inne określenia nowej epoki. Timothy J. LeCain (2015) proponuje termin *thanatocene* (gr. *thanatos* – śmierć, pomór) (s. 23), Jean-Baptiste Fressoz (2015) uważa, że właściwą nazwą powinien być *anglocen*, ponieważ widzi on w gospodarce opartej na spalaniu paliw kopalnych silny brytyjski akcent. Magdalena Zamorska (2018) z kolei preferuje określenie *thelocene* (gr. *telos* – cel, koniec, spełnienie). Według niej „[...] taka nazwa epoki wpisywałaby się w już istniejący, stworzony przez geologów, model nazewnictwa kolejnych epok na osi czasu, a jednocześnie wskazywałaby na możliwość ostatecznego wyczerpania się aktualnego okresu geologicznego – kenozoiku, czyli «czasu życia»” (Zamorska, 2018, s. 115).

Oficjalnie w środowisku geologów termin *antropocen* jako nazwa epoki nie zyskał akceptacji. Główne kontrowersje wzbudza określenie daty, która miałaby być granicą między epokami oraz przenoszenie jednakowej odpowiedzialności za degradację środowiska na wszystkich ludzi. W rzeczywistości największy wpływ na ziemię miała działalność przemysłowa i konsumpcyjna tylko wybranych grup społecznych i niektórych światowych gospodarek. Zwraca na to uwagę Nathanael Wallenhorst (2023), który w książce *Antropocen bez tajemnic* stawia pytanie o to, co jest istotnym czynnikiem zmian geologicznych – cała ludzkość czy zaledwie jej ułamek:

Od roku 1850 do 2000 tzw. kraje bogatej Północy zamieszkiwało 18,8% ludności świata. Odpowiadały one za 72,7% emisji CO₂. Około roku 2000 najbiedniejsi (45% ludzi na świecie) byli odpowiedzialni za 7% emisji CO₂; w tym samym czasie najbogatsi (7% ludzi na świecie) emitowali 50% CO₂. W zależności od miejsca zamieszkania i stylu życia, odpowiedzialność ludzi za emisję gazów cieplarnianych zmienia się od 1 do 1000. Na przykład wskaźnik emisji na osobę w tonach węgla wynosi: w Katarze 10,94; w Stanach Zjednoczonych 4,71; we Francji 1,57; w Czadzie i Mali 0,01 (s. 92).

Brak akceptacji w środowisku geologów nie przeszkadza jednak w upowszechnianiu się terminu *antropocen* na gruncie nauk humanistycznych i społecznych, a w kulturze popularnej i mediach zaczyna on żyć własnym życiem (Bińczyk, 2018). „Epoka człowieka” coraz częściej staje się znaczącą i bardzo modną kategorią kulturową, polityczną i etyczną (Zylinska, 2014), wyjaśniającą procesy zachodzące w świecie (Wallenhorst, 2023). Ponadto E. Bińczyk (2018) zauważa, że niewątpliwym plusem tej sytuacji jest fakt, że dyskusja o antropocenie uruchomiła dialog między badaczami, którzy nigdy się ze sobą nie komunikowali. Autorka zwróciła uwagę na potrzebę głębokiej transformacji modelu gospodarczego i podjęcia odpowiedzialności za świat, aby ograniczyć dalszą degradację planety i zadbać o przyszłe pokolenia.

Problemy, które ujawniają się w ostatnich latach, to oczywiście nie tylko zmiany klimatyczne, środowiskowe, utrata bioróżnorodności czy też rozwój technologii, których konsekwencje trudno na razie przewidzieć, ale również te, które dotyczą sfery psychicznej grup i jednostek. Lucyna Kopiciewicz (2021) zwraca uwagę na takie zjawiska jak lęk klimatyczny i rozpacz klimatyczna. Lęk obejmuje następujące reakcje emocjonalne: smutek, obniżenie nastroju, przygnębienie, poczucie bezradności wobec postępujących zmian. Rozpacz natomiast wiąże się z marazmem i poczuciem braku sensu życia, wywołanymi przez perspektywę kresu człowieka i życia na ziemi. Wiąże się z tym jeszcze inne zjawisko, nazwane przez Glenna Albrechta *solastalgia* (Albrecht i in., 2007). Oznacza ona tęsknotę za „zadomowieniem się”, za swoim miejscem na ziemi powiązanych z przyrodniczym środowiskiem. Poczucie wykorzenienia doświad-

czane przez ludzi, wynikające czasem z naturalnych katastrof (np. ostatnie powodzie we wrześniu w Polsce, powódź natychmiastowa w Hiszpanii, pożary we wrześniu w Portugalii w 2024 roku) albo z konfliktów zbrojnych, wojen, przesiedleń i migracji (np. wojna Ukrainy z Rosją, Palestyny z Izraelem), powoduje stres i cierpienie. Doświadczenie traumy wynika w pierwszej kolejności oczywiście ze straty bliskich (rodziców, dzieci, przyjaciół), ale także ze strat materialnych (utracony dom, dobytek, ziemia, krajobraz), a „[...] dostrzegalna destrukcja miejsca wiąże się poczuciem «utraty gruntu pod nogami» i stanami, które temu poczuciu towarzyszą – bezsilnością, brakiem kontroli, dezorientacją, niepewnością, poczuciem straty i odebrania czegoś istotnego” (Kopciewicz, 2021, s. 32). Te wszystkie zjawiska powodują, że ludzie poszukują nadziei, która staje się towarem deficytowym, ponieważ jest mechanizmem przetrwania.

Edukacja i poradnictwo ku nadziei – wyzwania i zadania

Zarysowane wcześniej zjawiska stają się wyzwaniem dla specjalistów zajmujących się profesjonalną pomocą, wsparciem i edukacją. W pedagogice jednak nie ma zbyt wielu opracowań na temat nadziei. Poza pracami S. Chrobaka (2009), Tadeusza Frąckowia (2007) i Bogusława Śliwerskiego (2017) wątek nadziei pojawia się raczej sporadycznie. Na przykład B. Śliwerski pisze o pedagogice nadziei, sygnalizuje potrzebę jej rozwijania i uznaje ją za naukę o wychowaniu, której myśl wybiega w przyszłość. W pracach Rafała Włodarczyka (2021) nadzieja pojawia się przy okazji rozważań na temat utopii w edukacji, w odwołaniu do prac wcześniej przywoływanego E. Blocha. Pisze on, że utopia jest sposobem na „[...] pełen rozwagi stosunek do przyszłości” (Włodarczyk, 2021, s. 33).

Swoistą psychopedagogię nadziei proponuje R. Zavalloni (1999). Twierdzi on, że w ramach tej psychopedagogii powinna zapanować pewna równowaga: „[...] optymizm woli powinien stanowić przeciwagę dla pesymizmu rozumu” (s. 163). W praktycznych wskazówkach dla wychowawców podkreśla konieczność podejmowania takich działań, które będą nacechowane właśnie optymizmem, przy czym ma tu na myśli rozwijanie w uczniach ich zdolności i towarzyszenie w ich realizowaniu. Szczególnym zadaniem miałoby być pomaganie w rozwijaniu tzw. ostrożnego optymizmu, czyli takiego, który służyłby odnalezieniu własnego miejsca w świecie, dążeniu do bycia kimś więcej, który „[...] pomógłby zdobyć pewność słabym i nieśmieliłby zadufanych w sobie” (Zavalloni, 1999, s. 164).

W kontekście antropocenu, w którym nieprzewidywalność i niepewność są codziennością, w grupie ryzyka znajdują się przede wszystkim dzieci i młodzież. Konieczne są zatem próby wypracowania strategii radzenia sobie z wizją świata bez przyszłości. Dorastanie w takim kontekście „[...] wiąże się z zakwestionowaniem rozwoju, nie-

wiarą w sens aspiracji i dążeń, przekonaniem, że życie w takim świecie nie ma wartości” (Kopciewicz, 2021, s. 33). Dorośli niestety również nie są w stanie opanować narastającego lęku egzystencjalnego, przez co nie mogą w swoich rodzinach budować pozytywnego kapitału emocjonalnego. Przeważa poczucie braku wiary w sens podejmowanych działań, pesymizm, pasywność, co oczywiście kształtuje klimat, w którym wzrastają dzieci.

Edukacja w świecie antropocenu powinna uczyć, jak stawiać czoła niespodziewanym zdarzeniom, także tym o globalnym charakterze. Nadzieja, która jest mechanizmem adaptacyjnym i motywacyjnym, pomaga jednostkom radzić sobie z trudnościami i niepewnością, lepiej adaptować się do krytycznych sytuacji życiowych. Może prowadzić do odczuwania większej radości z życia, wspierać budowanie bardziej satysfakcjonujących relacji społecznych, utrzymywać pozytywne myślenie nawet w obliczu przeciwności, a w efekcie zapewniać zdrowie psychiczne. Nadzieja może się wiązać z optymizmem. Chociaż oznacza ona ogólne oczekiwanie na pozytywne zmiany w przyszłości, to nadzieja, która daje przekonanie, że można wpłynąć na swoją przyszłość, wzmacnia poczucie sprawczości i kontroli swojego losu (Peterson, Seligman, 2004). Także doradcy i terapeuci z pewnością mogą wykorzystywać tę wiedzę w swojej pracy z klientami.

Jednym z elementów działań edukacyjnych i doradczych powinno być kształtowanie odpowiedzialności za świat i wobec świata. Powinna temu towarzyszyć właśnie nadzieja, że istnieje realna szansa, aby świat był nadal gościnnym miejscem dla kolejnych pokoleń. Nadzieja może stać się lekarstwem na powszechny kryzys i podstawą do budowania pozytywnego kapitału emocjonalnego, a co za tym idzie – woli ocalenia i zmieniania świata.

Ważną rolę w budowaniu nadziei może odegrać poradnictwo *Life Design*, czyli poradnictwo konstruowania życia. W myśl idei, która towarzyszyła twórcom tej koncepcji, podejmowanie decyzji życiowych (i zawodowych) musi zacząć uwzględniać możliwe konsekwencje tych decyzji dla środowiska. Jean Guichard (2016) jest przekonany, że interwencje poradnictwa *Life Design* mogą przyczynić się do globalnego, humanitarnego, sprawiedliwego i zrównoważonego rozwoju. W moim przekonaniu takie poradnictwo może stać się właśnie poradnictwem nadziei.

Aktualne programy przygotowujące młodych ludzi do wejścia w świat dorosłych, w tym na rynek pracy, skupiają się na analizie zainteresowań, zdolności, wartości, kompetencji i ich dopasowaniu do istniejącego porządku oraz do tego, czego oczekuje gospodarka. Nowa edukacja powinna wzmacniać gotowość do podejmowania działań prospołecznych i proekologicznych, jak również skupiać się na tym, aby uczyć myślenia z nadzieją o świecie, jaki dopiero może nadejść, jaki młodzi ludzie mają potencjał stworzyć, oraz pomagać w angażowaniu się w takie formy życia zawodowego, które minimalizują ich wkład w ślad ekologiczny i zapewniają ciągłość autentycznie ludzkiego życia na ziemi (Guichard, 2018; Cohen-Scali i in., 2018).

Podobną koncepcję poradnictwa proponuje Norman E. Amundson (2017) (*Hope Centered Career Model*), który wiąże nadzieję z aktywnym zaangażowaniem. Innymi słowy jest to nadzieja zorientowana na aktywność. Jej istotą jest przekonanie o znaczeniu i sensie obranego celu oraz wiara, że pozytywne efekty pojawią się wraz z podjęciem konkretnych czynności. Wspomniany autor przyjmuje, że wysoki poziom nadziei sprzyja owarości na wielorakie możliwości, inicjowaniu działań i pokonywaniu przeciwności, wspiera sprawczość, pomaga dążyć do realizacji celów. Traktuje zatem nadzieję jako czynnik rozwoju potencjału jednostki zarówno w kontekście osobistym, edukacyjnym, jak i zawodowym. Ponadto N. Amundson opracował metodę postępowania, a nawet zaproponował kolejne kroki, które mogłyby prowadzić do skonstruowania swojej przyszłości opartej na nadziei. Według niego należy zacząć od wglądu w siebie umożliwiającego analizę własnych przekonań, myśli, możliwości i dylematów oraz zbudowanie klarownego obrazu siebie. Następnie autor proponuje tworzenie wizji, czyli projektowanie różnych możliwości i perspektyw na przyszłość, potem wyznaczanie celów oraz planowanie kolejnych etapów i praktycznych ścieżek ich realizacji, a na końcu wdrożenie i adaptację wybranego rozwiązania, przy uwzględnieniu możliwych alternatyw i gotowości do elastycznego reagowania na potencjalne zmiany.

Nadzieja może stać się siłą napędową zmian. Praca doradcza opiera się na wzmacnianiu poczucia sprawczości u klientów, a tym samym – na budowaniu ich wewnętrznej siły do przechodzenia przez zmiany i adaptowania się do nowych sytuacji. W erze antropocenu doradcy mają za zadanie uświadamianie klientów, że mają oni realny wpływ na otaczający świat, zarówno w wymiarze lokalnym, jak i globalnym. Nadzieja, że jednostki mogą przyczynić się do zmiany systemowej, jest podstawą motywacji do podejmowania działań, pozwala więc wierzyć, że każdy krok – niezależnie od tego, jak drobny – jest ważny. Takie poradnictwo ma charakter fortologiczny (łac. *fortis* – siła), gdyż ma wzmacniać siły wewnętrzne jednostek.

Wiara w możliwość osiągnięcia sukcesu sprzyja pozytywnemu nastawieniu do siebie i świata, pozwala efektywniej podejmować działania i osiągać cele. Jednostka jest przekonana o własnym sprawstwie, możliwości zainicjowania dążeń do celu po wybranej drodze i wytrwania w nim, mimo napotkanych przeszkód. Przekonanie o posiadaniu kompetencji umożliwiających odniesienie sukcesu, własnej zaradności, umiejętności generowania rozwiązań – stymuluje do działania, przyczynia się do twórczej i skutecznej realizacji planów. Nadzieja pozwala na przełamywanie błędnego kręgu niemocy, bierności i apatii (Górka, 2018, s. 17).

Antropocen poprzez to, że generuje nowe obciążenia emocjonalne i psychiczne (*eco-anxiety*), będące konsekwencją świadomości kryzysu, może prowadzić do apatii

lub poczucia bezsensu. Doradcy i edukatorzy mogą odgrywać ważną rolę w uczeniu się tolerancji lęków i niepewności oraz wzmacniać wiarę w możliwość pozytywnych zmian. Nadzieja działa wówczas jak tarcza ochronna przed poczuciem bezradności i demotywowacją, pozwala na przywrócenie równowagi psychicznej i emocjonalnej.

Jeszcze inną konsekwencją życia w dobie antropocenu może być poczucie osamotnienia w przeżywanych trudnościach. Praca doradcza wymaga zatem również podejścia wspólnotowego, które pozwoli budować nadzieję jako doświadczenie kolektywne. Dzięki pracy warsztatowej, grupom wsparcia oraz innym formom spotkań doradcy mogą inspirować do wspólnego działania i przypominać, że siła tkwi w jedności. Wspólne działania mogą pomagać jednostkom poczuć się częścią większej całości, co może wzmacniać ich przekonanie o zdolności do poradzenia sobie z wyznaczonymi zadaniami i tworzyć nadzieję na przyszłość.

Nadzieja może także odegrać kluczową rolę w samej dynamice relacji między nauczycielem a uczniem, między wychowawcą a wychowankiem, doradcą a osobą szukającą pomocy, rodzicem a dzieckiem. Relacje zbudowane na zaufaniu i nadziei to jeden z najważniejszych zasobów, który pomaga klientowi przejść przez trudne momenty, dostrzec nowe możliwości tkwiące w przyszłości i zmotywować się do pozytywnych zmian w swoim życiu.

Podsumowanie

Nadzieja w edukacji i poradnictwie nie jest jedynie abstrakcyjną ideą, ale praktycznym narzędziem, które pozwala na budowanie konstruktywnych celów i strategii. Wydaje się, że najważniejsze zadania dla edukacji i działań doradczych są następujące:

- wzmacnianie samooceny i pozytywnych przekonań – subiektywna ocena własnych zdolności i możliwości buduje nastawienie do osiągania kolejnych kroków na drodze do realizacji celu. „Tak rozumiana nadzieja na sukces stanowi swoisty system interpretacyjny relacji jednostka-otoczenie, spełniając ważną rolę w adaptacji osoby radzącej się do środowiska” (Górka, 2018, s. 16);
- pomaganie w określaniu realnych celów – za pomocą metody małych kroków wielkie, ogólne i odległe w czasie cele można przekształcać na mniejsze i możliwe do osiągnięcia;
- pomaganie w budowaniu strategii działania – projektowanie przyszłości poprzez kreślenie wielu alternatywnych scenariuszy i perspektyw zmiany umożliwiających choćby mentalne i wyobrażeniowe osvajanie tego, co jeszcze nieznanne;
- budowanie poczucia własnej skuteczności – świętowanie, celebrowanie i cieszenie się nawet drobnymi sukcesami;

- wzmacnianie motywacji do działania – budowanie siły, energii i determinacji, umożliwianie indywidualnego, podmiotowego zaangażowania się w realizację podjętego zamierzenia;
- tworzenie przestrzeni akceptacji i zrozumienia – wzmacnianie poczucia, że zarówno doświadczane problemy wynikające z życia w dobie antropocenu, jak i możliwości ich przewyciężania mogą być doświadczeniem kolektywnym;
- budowanie poczucia sensu – odczytywanie i nadawanie znaczeń kryzysom, wyzwaniom i innym znaczącym wydarzeniom biograficznym;
- wzmacnianie rezyliencji – nadzieja jest podstawą odporności psychicznej, wytrwałości i zdolności do adaptacji do zmieniających się okoliczności.

Należy wobec tego powiedzieć, że w erze antropocenu nadzieja staje się nieodzownym elementem pracy edukacyjnej i doradczej. Pomaga jednostkom nie tylko przetrwać obciążenia psychiczne związane z kryzysem klimatycznym, lecz także aktywnie uczestniczyć w zmianach, które mogą złagodzić skutki działalności człowieka na ziemi. Edukatorzy i doradcy mogą pomagać rozwijać nadzieję w wychowankach, uczniach, podopiecznych i klientach, co pozwoli im odnaleźć w sobie siłę do podejmowania działań i adaptowania się do nowych realiów. Nadzieja w edukacji i poradnictwie poprzez łączenie poczucia sprawczości, siły wspólnoty i przekonania, że warto walczyć o przyszłość, uruchamia dynamiczny, dwustronny proces budowania dialogicznej relacji, w którym możliwe staje się dostrzeżenie, że nawet w najtrudniejszych momentach istnieje możliwość poprawy, a trudności mogą być początkiem pozytywnej transformacji.

Bibliografia

- Albrecht, G., Sartore, G. M., Connor, L., Higginbotham, N., Freeman, S., Kelly, B., Stain, H., Tonna, A., Pollard, P. (2007). Solastalgia: The distress caused by environmental change [Solastalgia: Niepokój spowodowany zmianami środowiskowymi]. *Australasian Psychiatry*, 15(Suppl. 1), 95–98. DOI: 10.1080/10398560701701288.
- Amundson, N. E. (2017). *Aktywne zaangażowanie: Istota i praktyka poradnictwa kariery*. Wrocław: Fundacja Imago.
- Arendt, H. (2020). *Kondycja ludzka*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Augustyn z Hippony (2002). *Państwo Boże*. Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control* [Poczucie własnej skuteczności: sprawowanie kontroli]. New York: W. H. Freeman.
- Bińczyk, E. (2018). *Epoka człowieka: Retoryka i marazm antropocenu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Bloch, E. (1990). Rzeczywistość antycypowana, czyli jak przebiega i co osiąga myślenie utopijne. W: Z. Kuderowicz (red.), *Filozofia współczesna, t. 2* (ss. 351–355). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Chrobak, S. (2009). *Podstawy pedagogiki nadziei: Współczesne konteksty w inspiracji personalistyczno-chrześcijańskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Cohen-Scali, V., Pouyau, J., Podgórný, M., Drabik-Podgórna, V., Aisenson, G., Bernaud, J. L., Moumoula, I., Guichard, J. (red.). (2018). *Interventions in career design and education: Transformation for sustainable development and decent work* [Interwencje w projektowaniu kariery i edukacji: Transformacja dla zrównoważonego rozwoju i godnej pracy]. Cham: Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-91968-3.
- Czajka, A. (1991). *Człowiek znaczy nadzieja: O filozofii Ernesta Blocha*. Warszawa: „FEA”.
- de Tchorzewski, A. M. (2018). Nadzieja – cnota usprawniająca jakość życia współczesnego człowieka. *Studia Paedagogica Ignatiana, 21(4)*, 31–54. DOI: 10.12775/SPI.2018.4.002.
- Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Erikson, E. H. (2002). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Frankl, V. E. (1978). *Psychoterapia dla każdego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Frąckowiak, T. (2007). *O pedagogice nadziei: Fascynacje i asocjacje aksjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Fresso, J. B. (2015). Losing the Earth knowingly [Świadoma utrata Ziemi]. W: C. Hamilton, C. Bonneuil, F. Gemenne (red.), *The Anthropocene and the global environmental crisis: Rethinking modernity in a new epoch* (ss. 70–83). London – New York: Routledge.
- Górka, A. E. (2018). *Nadzieja i aktywne zaangażowanie w poradnictwie kariery Normana E. Amundsona: Adaptacja podejścia opartego na nadziei na grunt polskiego poradnictwa zawodowego w ramach projektu pt. „Przestrzeń rozwoju! Adaptacja metody zintegrowanego doradztwa rozwoju kariery dla młodzieży”*. Wrocław: Fundacja Imago.
- Guichard, J. (2016). Life-and working-design interventions for constructing a sustainable humane world [Interwencje w zakresie projektowania życia i pracy w celu zbudowania zrównoważonego, ludzkiego świata]. *Studia Poradownicze, 5*, 179–190. DOI: 10.34862/sp.2016.1.
- Guichard, J. (2018). Jakie interwencje w poradnictwie kariery i konstruowania życia mogą przyczynić się do globalnego, humanitarnego, sprawiedliwego i zrównoważonego rozwoju? *Studia Poradownicze, 7*, 99–127. DOI: 10.34862/sp.2018.3.
- Hiszpańska, B. (2009). Nadzieja na prawdę – prawda o nadziei: Aspekt pedagogiczny. *Roczniki Pedagogiczne, 1(37)*, 5–18.

- Jasikowska, K., Pałasz, M. (red.). (2022). *Za pięć dwunasta koniec świata: Kryzys klimatyczno-ekologiczny głosem wielu nauk*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska.
- Kant, I. (1957). *Krytyka czystego rozumu, t. 2*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kopciwicz, L. (2021). Poradownictwo i poradnictwo w czasach globalnego kryzysu klimatycznego. *Studia Poradownicze, 10*, 29–44. DOI: 10.34862/sp.2021.2.
- Kozielecki, J. (2006). *Psychologia nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- LeCain, T. J. (2015). Against the Anthropocene: A neo-materialist perspective [Przeciwno antropocenowi: Perspektywa neomaterialistyczna]. *International Journal for History, Culture and Modernity, 3(1)*, 1. DOI: 10.18352/hcm.474.
- Marcel, G. (1984). *Homo viator: Wstęp do metafizyki nadziei*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Nietzsche, F. (2019). *Tako rzecze Zaratustra*. Kraków: Vis-à-vis Etiuda.
- Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification* [Mocne strony i zalety charakteru: Podręcznik i klasyfikacja]. New York – Washington: Oxford University Press, American Psychological Association.
- Seligman, M. E. P. (2002). *Optymizmu można się nauczyć: Jak zmienić swoje myślenie i swoje życie*. Poznań: Media Rodzina.
- Skarga, B. (2007). *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Snyder, C. R. (red.). (2000). *Handbook of hope: Theory, measures and applications* [Podręcznik nadziei: Teoria, miary i zastosowania]. Laurence – San Diego: Academic Press.
- Śliwowski, B. (2017). Pedagogika nadziei. *Prima Educatione, 1*, 13–19. DOI: 10.17951/PE/2017.1.13.
- Tischner, J. (1992). *Świat ludzkiej nadziei: Wybór szkiców filozoficznych 1966–1975*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia, 2(1)*, 5–33.
- Wallenhorst, N. (2023). *Antropocen bez tajemnic*. Kraków: Wydawnictwo edu-Libri.
- Włodarczyk, R. (2021). *Utopia i edukacja: Studia z filozofii, teorii edukacji i pedagogiki azyłu*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zalasiewicz, J., Crutzen, P., Steffen, W. (2012). The Anthropocene [Antropocen]. W: F. M. Gradstein, J. Ogg, M. Schmitz, G. Ogg (red.), *The geologic time scale 2012* (ss.1033–1040). Amsterdam – Boston: Elsevier B.V.
- Zamorska, M. (2018). Choreografie antropocenu, czyli o materiałach wprawiających w ruch. *Prace Kulturoznawcze, 22(1-2)*, 113–128. DOI: 10.19195/0860-6668.22.1-2.8.

- Zavalloni, R. (1999). *Psychologia nadziei: Aby poczuć się zrealizowanym*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Zylinska, J. (2014). *Minimal ethics for the Anthropocene* [Etyka minimalna dla Antropocenu]. Ann Arbor: Open Humanities Press, University of Michigan Library. DOI: 10.3998/ohp.12917741.0001.001.